

Вікторія ДЕГТЕРЬОВА,

orcid.org/0000-0001-8248-4931

аспірант кафедри педагогіки, психології та інклюзивної освіти

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського,

керівник гуртка

Станції юних техніків

(Южноукраїнськ, Миколаївська область, Україна) degtereaviktorija@ukr.net

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті автор розглядає передумови формування національної самосвідомості учнівської молоді в поза-шкільних закладах освіти України, розкриває важливість усвідомлення національної самосвідомості для безпечного існування народу, суспільства та держави в цілому, звертає увагу на взаємозв'язок формування національної самосвідомості з історичними та політичними процесами, які супроводжували розвиток Української держави та змінами, котрі відбувалися в ці історичні періоди в усіх сферах життєдіяльності суспільства, загалом, і в освіті, зокрема, наголошує на тому, що в закладах позашкільної освіти у всі часи існував доволі гігантський потенціал та досвід роботи з формування національної самосвідомості. Зауважує, що дослідження та вивчення історичного розвитку та процесів, які відбувалися при цьому в суспільстві є важливим для усвідомлення, розуміння сьогодишньої ситуації в країні та є цінними для вирішення та розв'язання проблем, які виникають сьогодні та являються пов'язаними з формуванням української національної самосвідомості у дітей та молоді в позашкільних закладах освіти. Підростаюче покоління має в наявності не надто багато сфер діяльності, де може самоствердитися, самовиразитися та самореалізуватися, а в сучасних умовах всесвітньої глобалізації, маніпулювання свідомістю, перекручування історичних фактів, надмірного отримання різноманітної інформації, часом суб'єктивно зміненої, необхідним та важливим є надання дітям, підліткам та молоді істинних знань, щодо подій та фактів, які відбувалися в минулому та здійснюються в наш час, про їхній вплив і наслідки. Визначним є спрямування активності та енергійності учнівської молоді у позитивному напрямку, забезпечити необхідними умовами та допомогти в конструктивному та свідомому формуванню національної самосвідомості, показати їхню цінність, важливість, корисність, сприяти адекватному формуванню особистості дитини, моральних якостей і переконань, світогляду, максимально задовольнити потреби дітей у всебічному розвитку тощо. Автор відзначає, що підтримка та мотивація спрямовані на формування національної самосвідомості є необхідними та потребують активізації.

Ключові слова: *формування, національна самосвідомості, позашкільні заклади освіти, істинні знання, історичні факти, потенціал, розвиток, розуміння, усвідомлення.*

Viktorii DEHTEROVA,

orcid.org/0000-0001-8248-4931

Graduate student at the Department of Pedagogy, Psychology and Inclusive Education

V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv,

Head

Station of Young Technicians group

(Yuzhnoukrain, Mykolaiv region, Ukraine) degtereaviktorija@ukr.net

PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF NATIONAL SELF-AWARENESS OF STUDENT YOUTH IN EXTRA-CURRICULAR EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

In the article, the author considers the prerequisites for the formation of national self-awareness of students in out-of-school educational institutions of Ukraine, reveals the importance of awareness of national self-awareness for the safe existence of the people, society and the state as a whole, draws attention to the relationship of the formation of national self-awareness with the historical and political processes that accompanied the development of the Ukrainian state and the changes that took place in these historical periods in all spheres of life in society in general, and in education, in particular, emphasizes the fact that in out-of-school education institutions at all times there was quite huge potential and experience in the formation of national self-awareness.

Notes that the research and study of historical development and the processes that took place in society at the same time is important for the awareness and understanding of today's situation in the country and is valuable for solving the problems that arise today and are connected with the formation of the Ukrainian national self-awareness of children

and youth in out-of-school educational institutions. The younger generation does not have too many spheres of activity where it can assert, express, and realize itself, and in the modern conditions of worldwide globalization, manipulation of consciousness, distortion of historical facts, excessive receipt of various information, sometimes subjectively changed, it is necessary and important to give children, teenagers, and young people true knowledge about events and facts that happened in the past and are happening in our time, as well as about their influence and consequences. It is important to direct the activity and energy of the student youth in a positive direction, to provide the necessary conditions and help in the constructive and conscious formation of national self-awareness, to show their value, importance, usefulness, to promote the adequate formation of the child's personality, moral qualities and beliefs, worldview, to satisfy the needs of children as much as possible in comprehensive development, etc.

The author notes that support and motivation aimed at the formation of national self-awareness are necessary and require activation.

Key words: *formation, national self-awareness, extracurricular educational institutions, true knowledge, historical facts, potential, development, understanding, awareness.*

Постановка проблеми. Питання формування національної самосвідомості є достатньо необхідним і досить важливим. Досліджуючи дане питання приходиться розуміння та усвідомлення того, що однією з причин складної сучасної ситуації в країні та суспільстві являється питання формування національної самосвідомості, яка може сприяти як розв'язанню, так і загостренню певних міжнародних, міжнародних та міждержавних конфліктів, проблем, колізій, суперечностей, зіткнень.

Потреба у формуванні української національної самосвідомості зумовлена сучасними подіями, а також процесами всесвітньої глобалізації, інтеграції та уніфікації (розмиття кордонів, втрата усвідомлення цінності рідної мови, історії, культури, звичаїв, традицій, символів, національних героїв, політичної свідомості, нав'язування різноманітних стереотипів щодо «братніх народів» та «тисячолітнього коріння» і т. д.), розумінням наслідків від процесів, які відбуваються у всесвіті та усвідомленням того, що втрата національної самосвідомості веде до краху нації та країни в цілому, її процвітання, успіхів, досягнень, безпеки. Встановлений зв'язок між сучасними процесами й їхніми наслідками та існуванням країни, спонукає до розгляду, вивчення та вирішення нагального питання щодо потреби у формуванні національної української самосвідомості учнівської молоді.

Так як діти являються творцями і майбутнім нашої держави, то значну увагу потрібно приділяти навчанню та вихованню підростаючого покоління.

Першим і важливим навчально-виховним і інститутом соціалізації дитини є родина. Проте для сьогодення характерною тенденцією є збільшення кількості неповних сімей, зменшення виховного потенціалу родини, браком часу, зростанням завантаженості батьків для матеріального забезпечення членів родини, зростає поширенням являється небажанням батьків спілкуватися зі своїми дітьми, відбувається також нівелювання

життєвих цінностей, зниження духовності, зміна морально-етичних характеристик, патріотичної складової тощо.

Розглядаючи питання навчання та виховання дітей стає зрозуміло, що діти окрім родини та школи, досить багато часу перебувають в поза-шкільних закладах освіти, де отримують певні знання, адаптуються, проходять певні етапи соціалізації та розвивають когнітивну, комунікативну, соціальну, аксіологічну, національно-патріотичну, ціннісну та інші компетентності життєдіяльності.

Отже, заклади позашкільної освіти посідають не останній щабель у всебічному розвитку підростаючого покоління та являються альтернативним структурним компонентом, який доповнює недоліки сімейно-родинного виховання, а також сприяє формуванню національної самосвідомості учнівської молоді й логічно забезпечує розвиток та розбудову Української незалежної держави.

Проте аналіз науково-дослідницької літератури свідчить про недостатність вивчення питання щодо формування національної самосвідомості в позашкільних закладах освіти, дане питання не було розглянуто повною мірою, а тому є актуальним і потребує подальшого дослідження, вивчення та розгляду.

Аналіз досліджень. Питання формування національної самосвідомості має надзвичайно важливе значення у нашому сьогоденні, а також для майбутнього України й взагалі для існування нашої незалежної держави. Недаремно багато людей зі всього світу, дослідників, вчених, педагогів, громадських діячів, освітян надавали значної уваги вивченню, досконалому пізнанню та дослідженню даного феномена: М. Й. Боришевський (Боришевський, 2012) пов'язує самосвідомість з світоглядом, переконаннями, ідеалами, цінностями, мисленням, В. С. Мерлін (Мерлін, 1990) розглядає теоретичні та практичні питання самосвідомості та виховання, І. Надольний (Надольний, 2002: 564) дає визначення самосвідомості особистості та розглядає її різні аспекти

(національний, професійний, етнічний), Ф. Роша (Роша, 12 (2003): 717) обговорює п'ять рівнів розвитку самосвідомості від народження до 4 – 5 років, С. Л. Рубінштейн (Рубінштейн, 1946) в праці «Основи загальної психології» (1946) розглядає самосвідомість як процес розвитку свідомої особистості як реального суб'єкта діяльності, А. Г. Спиркин (Спиркин, 2013) аналізує свідомість і самосвідомість з погляду філософсько-психологічного аспекту

Мета статті – проаналізувати передумови формування національної самосвідомості учнівської молоді та розкрити значення позашкільних закладів освіти України як потенціал закладів позашкільної освіти та обґрунтувати можливості його імплементації в сучасних закладах позашкільної освіти України.

Виклад основного матеріалу.

Насправді дуже цікавою та необхідною сферою пізнання є національна самосвідомість, яка орієнтує та спонукає особистість до успадкування, відродження та розвитку української національної самобутності, української мови, культури, моралі, підіймає почуття патріотизму, любові до Батьківщини, гордості за досягнення та успіхи українського народу, усвідомлення та розуміння історичного розвитку, ідеологічно-політичної сфери, норм, правил, зв'язків зі своїм корінням, належності до певної території, до національної української спільноти, незалежної української держави (Римаренко, 1996: 104).

Сьогодні пов'язане з різноманітними дискусіями стосовно національної свідомості, самосвідомості, ідентичності, конфесійної належності, історії, культури тощо. Як демонструє сучасна ситуація в країні, дані компоненти не лише можуть об'єднати людей певної країни, а й викликати та загострити певні конфліктні ситуації та кризи.

Отже, досліджуючи питання стосовно формування національної самосвідомості стає зрозумілим, що чинники, які стосуються даної сфери життєдіяльності та функціонування певного етносу, суспільства, країни торкаються безпечного існування держави та її народу, і як ми бачимо сьогодні, можуть призвести до глобального військового конфлікту.

Логічно і не потребує зайвих доказів те, що нашим майбутнім та майбутнім нашої держави являються діти, і від того якими вони виростуть, як вони будуть виховані, які цінності в них будуть переважати й залежить прийдешнє майбуття. Первинна соціалізація дитини відбувається в родині. В сім'ї дитина отримує перший досвід та виховання, перші знання щодо правил, норм,

моралі, обов'язків, правил, культури, мови, традицій тощо. Потім процес соціалізації та адаптації продовжується в дошкільних закладах освіти, в школі, в позашкільних освітніх установах, різноманітних освітніх інституціях, в соціумі, на підприємствах і т. д. (Соціалізація – Вікіпедія).

Людина не народжується зі самосвідомістю, ця характерна риса особистості поступово формується крок за кроком. І хочеться зазначити, що позашкільні заклади освіти займають не останнє місце в питанні формування національної самосвідомості учнівської молоді.

В Малій енциклопедії етнодержавознавства говориться, що національна самосвідомість являється компонентом свідомості, який формується та розвивається і до складу, якого входить усвідомлення особистістю своєї ідентифікації, тобто причетності та належності до певної нації, етносу, до історії українського народу, традиції, цінностей, ідеалів, а також наявність специфічних рис нації, які відрізняють людину від інших націй та народностей, мова, духовні цінності, вірування, зацікавленість в майбутньому української нації, що спонукає та мотивує поведінку та певні дії індивіда (Римаренко, 1996: 103).

В Законі України «Про позашкільну освіту» (ЗУ: 2000: 4) зазначено, що заклади позашкільної освіти є невід'ємною складовою системи безперервної освіти, відповідно до Конституції України та Закону України «Про освіту» (ЗУ: 2017: 38, 39).

Зклади позашкільної освіти завжди активно і своєчасно реагували на запити суспільства в сфері освіти, тому вони мають чимале значення та відіграють особливу роль у функціонуванні країни.

Аналізуючи джерела історичного становлення, розвитку та функціонування закладів позашкільної освіти знаходимо інформацію, що вони починають активно розвиватися в Україні з XIX століття. Значну роль у створенні даних установ того часу відіграють громадські діячі, педагоги та меценати, які розуміли вагомість формування національної української самосвідомості для держави, мали прогресивні погляди на роль освіти для майбутнього суспільства, нові ідеї та пропозиції щодо створення нових форм діяльності позашкільних освітніх закладів, які повинні були сприяти формуванню національної української самосвідомості всебічному розвитку творчої, креативної, активної та компетентної особистості.

За роки панування радянської влади на території України знищувалося та спотворювалося багато історичних фактів, соціально-політичних аспектів, національних основ української свідомості, самосвідомості, ідентичності. Також повсюдно широко,

насилно і тоталітарно проводилася ідеологічна боротьба щодо знищення всіх українських національних засад: історичного коріння, мови, культури, традицій, ідеалів, цінностей, самосвідомості та насадження таких понять-лозунгів, як «пролетарі усіх країн», «радянський народ», «інтернаціональна держава», «соціалістичне суспільство», ідейними підставами того часу були «перевага російського народу над українським», «меншовартість» та знецінення українського народу, етносу, української історії, культури, мови, традицій, що було причиною розмиття кордонів між націями, етносами, національною мовою, культурою, ідентичністю та сприяло знищенню української національної самосвідомості у цілих поколінь.

Одним з наслідків багаторічної анексії України, було загострення конфліктної ситуації на її теренах. Носії пострадянської ідеології не лише гальмували процес розбудови нової незалежної української держави, посилювали та загострювали конфлікти, але й ростили майбутнє покоління в душі рабства, меншовартості, підкорення, приниження, а також всіляко насаджували, пропагували та нав'язували дороге для них втрачене «щасливе радянське» минуле: ліквідація значної кількості українських людей, голодомор, червоний терор – знищення української еліти, української інтелігенції, кримінальна відповідальність, каторга, мордування, погрози за українські національні погляди та прагнення незалежного існування. Тому спроби змінити, реформувати засади «економічного, соціального та культурного життя в нашій країні без зміни культури, як «духовного генетичного коду» життєдіяльності переважної більшості населення зазвичай призводить до соціокультурного відторгнення реформ, як тільки вони створювали ситуацію невпевненості, хаосу і дискомфорту (Кремень, 2006: 9).

Складна, суперечлива та неоднозначна ситуація в країні стосовно питання відродження та формування національної української самосвідомості являється наслідком довгого поневолення українського народу, довгорічного та багаторазового намагання та спроб знищити всі здобутки українського народу: українську мову і культуру, українську самобутність, національні цінності й ідеали, культуру, мораль, освіту та нав'язування українцям самодержавної російської самосвідомості, ідентичності у всіх сферах суспільного життя, починаючи з політичних процесів, поширюючись на освіту та торкаючись особистого життя кожного громадянина.

Вплив негативних чинників російської-радянської влади зумовили певною мірою деградацію

українського суспільства, що в свою чергу сприяло розвитку певних фрустрацій.

В царській Росії видавалися Укази, які були спрямовані на знищення української національної самосвідомості, а отже й України в цілому.

За довгі часи панування радянської влади на території України радянська ідеологія самосвідомості вкорінялася в стереотипних поняттях багатьох людей, як такої причетності до російського та радянського народу, тобто орієнтація не на українську національну, а на іншу самосвідомості. Шляхом насадження різноманітних деконсолідуючих елементів (зросійщення, знецінення української культури, мови, традицій тощо) радянська влада досягла зверхнісного ставлення росіян до українських людей, визнання меншовартісності українського народу, необхідності залежати від когось (перекручування фактів, насадження відчуття сторонньої загрози та потреби захисту «братнього народу», наприклад, період «холодної війни» та інші історичні події), відсторонення від українських традицій, звичаїв, цінностей та ін. (Сіданіч, 2013: 7).

Українцям необхідне відродження національної української самосвідомості, національного духу, національної душі. Але аналізуючи, досліджуючи та спостерігаючи за сучасною ситуацією в Україні можна стверджувати, що пробудження національної української самосвідомості влаштувало та й зараз влаштовує не всіх.

Аналізуючи сучасну ситуацію щодо формування української національної самосвідомості можна відзначити, що стара генерація передає негативні риси щодо національної української ідентичності своїм нащадкам, тому батьки, вчителі, педагогічні та громадські працівники, освітяни, викладачі, вихователі мають допомогти дітям засвоїти елементи національної української самосвідомості і свідомими зусиллями намагатися ліквідувати та сприяти зціленню української спільноти та нашого майбутнього, виховувати у дітей гідне ставлення до своєї країни, українського народу, української нації, української мови, культури, історичної спадщини, цінностей та ідеалів, гордість за свою Батьківщину, її здобутки та досягнення, тобто сприяти адекватному формування української національної самосвідомості.

Проте вплив системи тоталітарної ідеології «радянських цінностей» не може зникнути за один день, для цього потрібен час, тому що носії цієї культури не хочуть усвідомити та зрозуміти, нещадного та згубного впливу нищівних чинників зросійщення, марксистсько-ленінської пропаганди, соціалістичних принципів комуністичної утопії для майбутнього їхніх дітей, внуків та всієї

держави в цілому, вони не лише не хочуть виходити з зони комфорту та приймати й втілювати в життя нові ідеї, трансформації та реформи, але затримують, сповільнюють і виступають проти всього сучасного, інноваційного, прогресивного, що призводить до край негативно-наслідків (Умови формування державності).

Сьогодення характеризується підйомом, відродженням та формуванням національної самосвідомості. На процес формування національної самосвідомості учнівської молоді впливає ряд факторів, наприклад, таких як родинне виховання, національна мова, історія, культура, традиції, середовище тощо.

Самосвідомість являється специфічною рисою особистості, яка пов'язана зі здатністю усвідомлення, порівняння та оцінювання людиною власного «Я», своєї неповторності, індивідуальності, здібностей, якостей, почуттів, поведінки, діяльності, своїх потреб, інтересів з точки зору власної системи цінностей і т. д.

Формування національної самосвідомості відбувається в ході самоаналізу знань, вчинків (Вікіпедія – Рефлексія), досвіду, національної культури, цінності мови, усвідомлення та пізнання людиною самого себе, свого особистого місця та ролі в світі, оточення, в якому перебуває індивід, цінностей, ідеалів, зразків, покликань, устремлень, намірів, а також встановлення зв'язків з етносом, нацією, почуттями (Римаренко, 1996: 104).

Позашкільні заклади освіти також відіграють помітну та значущу роль у формуванні національної самосвідомості учнівської молоді, допомагають дітям усвідомити свою значущість, потрібність, цінність, свою причетність до української нації, держави, до громадянського суспільства, до історії державотворення, до культурної спадщини, звертають увагу на безмежні можливості дітей щодо покращення свого майбутнього, майбутнього своєї Батьківщини, досягти яких можна за допомогою втілення своїх креативних мрій, ідей, проектів.

В позашкільних закладах освіти на теренах багаторічного теоретичного та практичного досвіду створені позитивні, сприятливі, комфортні умови та безмежні можливості для задоволення потреб, інтересів, запитів підрастаючого покоління, які забезпечують та сприяють всебічному розвитку компетентної, національно самосвідомої особистості, свідомого громадянина своєї держави, активного, стійкого у своїх моральних переконаннях, позитивному світогляді, національному спрямуванні.

Позашкільні заклади освіти мають достатньо величезний досвід та потенціал навчальної, роз-

виваючої, формуючої, практичної, теоретичної, методичної, виховної роботи. Використовуючи різноманітні форми, методи роботи педагоги позашкільних закладів освіти допомагають вихованцям у формуванні української національної самосвідомості у підрастаючого покоління, збагачуючи духовну сферу вихованців та формуючи почуття національної самоповаги.

В закладах позашкільної освіти проводяться різноманітні виховні заходи (День прапора, День незалежності, День козацтва, День вишиванки, День миру, День Європи в Україні, День Кобзаря та ін.), календарно-обрядові свята (День Великодня, День Святого Миколая, Святвечір, Різдво Христове та ін.), години спілкування (Закони. Соціокультурні теми. Права. Історія свята та ін.), вікторини (вишиванки, символіка, орнаменти, обереги, мотанки, національний одяг тощо), волонтерські заходи (благодійні акції, флеш-моби, квести тощо), створюються різноманітні проекти, позитивні рутини заняття (спільні руханки, забави, українські пісні, спортивні ігри, змагання, виготовлення різноманітних поробок, виробів, прикрас, моделей і т. д.), виставки (Люби і знай свій рідний край, Мій пошук і творчість тобі, Україно, Космічні фантазії тощо), екскурсії, поїздки, спілкування, дебати, зустрічі з цікавими людьми, знайомства з різними традиціями, обрядами, культурою, історією, професіями українського народу, функціонує Мала Академія Наук тощо.

Кожен викладач розуміє, що не можливо силоміць змусити когось, щось любити, не можна заставити дитину силою любити свою Батьківщину, тому метою кожного педагога є бажання провести учнів дорогою знайомства, вивчення, пізнання, дослідження, через різноманітні заняття, заходи показати вихованцям, яка чудова наша країна, гарна та могутня, які унікальні та неймовірні українські люди, яка цікава історія України, її культура, мистецтво, які цікаві і неповторні традиції українського народу, яка лагідна, співуча українська мова, надзвичайна література, які величні досягнення та успіхи нашої незалежної держави. Вчитель допомагає вихованцям у формуванні національної самосвідомості, розвиває в учнів критичне й аналітичне мислення, навчає дитину занурюватися у пізнання правдивої інформації, істинних історичних фактів та подій, вчить свідомо любити свою Батьківщину та гордитися нею, допомагає кожному вихованцеві відчувати свою значущість, причетність до української нації і держави, її збереженню, процвітання та розвитку, зберігаючи національну самосвідомість, чистоту української мови, національну культуру, оберігаючи природу, допомагаючи іншим

і т. д. В позашкільних закладах освіти функціонує модель діяльності, що сприяє розвитку вихованця, а не керує ним. Викладачі являються наставниками, вірними товаришами, сміливими захисниками, зразками поведінки для своїх учнів, які не лише на словах люблять свою Батьківщину, але й своїми діями, вчинками показують своє ставлення до своєї рідної, незалежної держави.

Висновки. Сьогодні формування національної самосвідомості являється одним з найважливіших чинників, який сприяє збереженню, відродженню та розвитку української незалежної держави, української історії, культури, національної гідності, патріотизму, любові до Батьківщини, усвідомленню єдності українського народу, гордості за його досягнення, успіхи та перемоги.

Отже, з погляду на події, які відбуваються в країні сьогодні та вивчення передумов формування самосвідомості в закладах освіти свідчить про недостатній щабель сформованості національної самосвідомості учнівської молоді та занадто низький рівень стійкості та переконань в даній царині. Проблема є потенційною небезпекою та загрозою для майбутнього української національної державності, а тому потребує особливої уваги та вимагає докорінних змін в системі освіти, зокрема позашкільній, вдосконалення,

розвитку та впровадження нових форм методів та напрямів роботи з дітьми.

Таким чином, здійснене дослідження та аналіз історіографічної літератури дозволяє зробити висновки, що формування української національної самосвідомості учнівської молоді у позашкільних закладах освіти України є важливим та доцільним процесом і відіграє значну роль у прогресивному піднесенні держави, набутий досвід заслуговує на ретельне вивчення та використання з урахуванням умов, вимог та потреб сучасності.

Робота закладів позашкільної освіти сприятиме створенню сприятливих, комфортних умов для формування української національної самосвідомості дітей та молоді всебічного, гармонійного розвитку вихованців, їхніх здібностей, вмінь, навичок, талантів, формування громадської свідомості, соціальної активності, професійного самовизначення, засвоєння національних цінностей, звичаїв, традицій, досвіду, виховання патріотизму, любові до Батьківщини, гордості за державу, український народ, їхні здобутки, досягнення та успіхи.

Розв'язання порушеної проблеми статті не вичерпує всіх аспектів вивчення означеної проблеми, а тому потребує ретельного вивчення в подальших наукових розвідках та застосування враховуючи запити сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості : монографія. Суми: Видавничий будинок «Еллада», 2012. 608 с.
2. Вікіпедія – Рефлексія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%84%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F_\(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%84%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F)) (дата звернення 19.12.2022).
3. Кремень В. Феномен «зради» в стосунках народу і влади. Дзеркало тижня. 2006. № 9. URL: https://zn.ua/SOCIUM/fenomen_predatelstva_v_otnosheniyah_naroda_i_vlasti.html (дата звернення 11.12.22).
4. Мерлін В. С. Структура особистості: характер, здібності, самосвідомість. Навчальний посібник. Пермь, 1990. 110 с.
5. «Про освіту» : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text> (дата звернення 21.12.2022).
6. «Про позашкільну освіту» : Закон України від 07.12.2000 р. № 2120-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> (дата звернення 19.12.2022).
7. Римаренко Ю. І. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України / упоряд. Ю. І. Римаренко та ін. Київ : Генеза, Довіра, 1996. 103 с.
8. Роша Ф. П'ять рівнів самосвідомості, які розкриваються на ранньому етапі життя. Свідомість і пізнання. 12 (2003). С. 717–731.
9. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології. (1946) URL: <http://psylib.org.ua/books/rubin01/txt38.htm> (дата звернення 16.12.22)
10. Сіданіч І. Л. Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі (XX – початок XXI століття) : монографія. К. : ТОВ «Інтерсервіс», 2013. 464 с.
11. Спиркин А. Г. Свідомість і самосвідомість. В. Політичної літератури. М., 1972. 303 с.
12. Соціалізація – Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення 16.12.22)
13. Умови формування державності: національна самосвідомість. Реферат. Державне регулювання. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/17905/ (дата звернення 11.12.22)
14. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. К. : Абрис, 2002. URL: https://archive.org/details/filosofskyi_entsyklop/page/564/mode/2up (дата звернення 19.12.22)

REFERENCES

1. Boryshevs'kyi M. Y. Osobystist' u vymirakh samosvidomosti: monohrafiya. [Personality in dimensions of self-awareness: monograph]. Sumy : Vydavnychyy budynok «Ellada», 2012. 608 s. [in Ukrainian].
2. Vikipediya – Refleksiya. [Wikipedia – Reflection]. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%84%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F_\(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%84%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F)) (last accessed 19.12.2022). [in Ukrainian].
3. Kremen' V. Fenomen «zrady» v stosunkakh narodu i vlady. [The phenomenon of «betrayal» in the relationship between the people and the government]. Zerkalo nedely. 2006. № 9. URL: https://zn.ua/SOCIUM/fenomen_predatelstva_v_otnosheniyah_naroda_i_vlasti.html (last accessed 11.12.22). [in Russian].
4. Merlin V. S. Struktura osobystosti: kharakter, zdibnosti, samosvidomist'. Navchal'nyy posibnyk. [Personality structure: character, abilities, self-awareness. Tutorial]. Perm'. 1990. 110 s. [in Russian].
5. «Pro osvitu» : Zakon Ukrayiny vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. [«On Education»: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#top> (last accessed 21.12.2022). [in Ukrainian].
6. «Pro pozashkil'nu osvitu» : Zakon Ukrayiny vid 07.12.2000 r. № 2120-III. [«On out-of-school education» : Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> (last accessed 19.12.2022). [in Ukrainian].
7. Rymarenko YU. I. Mala entsyklopediya etnoderzhavnavstva / Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny, Uporyad. YU. I. Rymarenko ta in. [Small encyclopedia of ethno-state studies]. Kyiv : Heneza, : Dovira, 1996. 103 s. [in Ukrainian].
8. Roshka F. Piyat rivniv samosvidomosti, yaki rozkryvayut'sya na rann'omu etapi zhyttya. [Five levels of self-awareness that are revealed at an early stage of life]. Svidomist' i piznannya 12 (2003). S. 717–731 [in Ukrainian].
9. Rubinshteyn S. L. Osnovy zahal'noyi psykholohiyi (1946). [Fundamentals of General Psychology]. URL: <http://psylib.org.ua/books/rubin01/txt38.htm> (last accessed 16.12.22). [in Russian].
10. Sidanich I. L. Dukhovno-moral'ne vykhovannya ditey u vitchyznyaniy shkoli (KHKH – pochatok KHKHI stolittya) : monohrafiya. [Spiritual and moral education of children in the national school (XX – beginning of XXI century): monograph]. NAPN Ukrayiny Un-t menedzh. osvity. K. : TOV «NVP» Interservis, 2013. 464 s. [in Ukrainian].
11. Spyrkyn A. G. Svidomist' i samosvidomist'. [Consciousness and self-awareness]. V. Politychnoyi literatury. M. 1972. 303 s. [in Russian].
12. Socialization – Wikipedia. [Socialization – Wikipedia]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (last accessed 16.12.22). [in Ukrainian].
13. Umovy formuvannya derzhavnosti: natsional'na samosvidomist'. Referat. [Conditions for the formation of statehood: national self-awareness. Abstract.] Derzhavne rehulyuvannya. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/17905/ (last accessed 11.12.22). [in Ukrainian].
14. Shynkaruk V. I. Filozofskyi entsyklopedychnyy slovnyk. [Philosophical encyclopedic dictionary]. K. Abrys. 2002. URL: https://archive.org/details/filozofskyi_entsyklop/page/564/mode/2up (last accessed 19.12.22). [in Ukrainian].